

**BİR MUHALEFET PARTİSİNİN İLGASI:
TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI**

**REPEAL OF AN OPPOSITION PARTY:
PROGRESSIVE REPUBLICAN PARTY**

Mehmet ÖZALPER *

Özet

Demokrasi, rejimi Cumhuriyet olan devletlerin olmazsa olmazıdır. Buna mukabil, demokrasinin gerçek anlamda işlerlik kazanabilmesi için, iktidarı denetleyen bir mekanizma olmalıdır. Şayet sistemin içerisinde böyle bir mekanizma bulunmuyorsa yönetim sisteminin adının Cumhuriyet olması, muhteva açısından içi boş bir kelime olarak kalır. Günümüzde bu denetim mekanizmasına işlerlik kazandıran oluşumlar içerisinde devlet kurumları, sivil toplum örgütleri ve siyasi partiler sıralanabilir. Ancak Türkiye’de Cumhuriyet’ in kurulduğu 1920’li yıllarda böylesi kurumlardan bahsetmek imkânsızdır. Çünkü inkılapların toplum içerisinde oturtulması süreci halen devam etmektedir. Bu süreçte elbette ki yeni uygulamalardan rahatsız olan bir kesim varlık gösterecek muhalif sesler yükselecektir. Bu oluşumlardan biri de dönemin parlamentosu içerisinde bulunan şahıslar tarafından kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’dır. Elinizdeki bu makalede Cumhuriyet tarihinin ilk muhalefet partisi olan bu partinin yedi aylık kısa ömrü ve bu muhalif sesin, Takrir-i Sükûn adı verilen kanunla nasıl susturulduğu konusu üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, İlk muhalefet partisi, Türk Demokrasi Tarihi Takrir-i Sükûn Kanunu.

Abstract

Democracy is indispensable in the states having a republican regime. Correspondingly, there must be a mechanism that controls the power so as to be operative in real sense. If there is no such a mechanism within the system, the the name of the management system is Republic but it remains invalid *in* terms of content. Nowadays, the foundations which confer functionality to the control mechanisms can be classified as government agencies, civil society organizations and political parties. However, it is impossible to mention that such institutions of the Republic existed in Turkey in the 1920s. Because settling the process of reforms in the society is a process that still continues. Surely, In this process, there will be a section that shows dissenting voices to the new implementations. One of these is the Progressive Republican Party (Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası) which was founded

* Okt., Muş Alparslan Üniv. Meslek Yüksek Okulu, mehmetozalper65@hotmail.com

by the people within the parliament of that period. This article will focus on the short lifespan -the *seven* months- of the first opposition party in the history of the Turkish and how that opposing voices was silenced by the law called Takrir-i Sükûn.

Keywords: Progressive Republican Party, First Opposition Party, History of Turkish Democracy, Law of Providing Tranquility,

1. Giriş

Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Türkiye, yeni ve dengeli bir durum kazanırken içte Cumhuriyetin ilanı ve hilafetin kaldırılışı, dışta ise Lozan' da çözümlenemeyip sonraya bırakılan Musul Meselesi, Türk-Rum mübadelesi ve Osmanlı borçları gibi oldukça önemli ekonomik, politik meselelerle karşı karşıyaydı. Türk-Rum mübadelesi büyük sosyal ve ekonomik güçlükler yaratırken özellikle Musul sorunu Türkiye ile İngiltere arasında bir savaşa yol açabilecek gerginlik yarattı. Petrolle ilgili çıkarlarından hiç söz etmeyen çağının en büyük sömürge devleti İngiltere, bir yandan Musul halkının Türkiye ile birleşmek istemediğini ileri sürerken diğer yandan bu iddiasını güçlendirmek ve Milletler Cemiyeti' ne götürülmüş olan konu için dünya kamuoyunu etkilemek amacıyla, Türkiye' deki bazı etnik grupları ayaklanmaya kışkırtıyordu. Böylece, Türkiye'yi kendi iç bünyesinde denge kuramamış bir ülke olarak gösterip Musul konusundaki isteklerini Türkiye'ye kabul ettirmek için çalışıyordu. Bu amaçla, Türkiye' de bir Kürt sorunu yaratmak için İngiliz gizli servisi çalışmalarda bulunurken; İngiliz basını da Türkiye aleyhine yayın yapıyordu. Böyle bir ortam içinde, hilafet' in kaldırılmasından sonra Mustafa Kemal' e ve devrime karşı olan ayrı grupların giderek birbirlerine yaklaştıkları görülüyordu. Yakın arkadaşlarının da kendisine karşı cephe oluşturduklarını gören Mustafa Kemal inkılâp hareketi içinde yapılan bu karşı koymadan kaygılanıyordu. Bir yandan muhalifler, bir yandan da arkadaşları, demokrasinin tek partili olamayacağını ve kendisinin Cumhurbaşkanı olarak partiler üstü, yansız kalmasını istiyorlardı. Mustafa Kemal ise “Buna şüphe yok ama iş Cumhuriyet' in ilanı ile bitmemiştir. Dünya medeniyet âlemine katılmak için de geçici bir süre muhalif bir cephe yaratılmaması gerekmektedir” diyordu. Mustafa Kemal' den Türk Devrimi' nin gerçekleştirilmesine engel olunmasına seyirci kalmasını, bunu yapmak isteyenler karşısında yansız davranmasını beklemek, devrim mantığına aykırı idi.¹

Ancak Mustafa Kemal' in TpCF.' ye karşı siyasası başlangıçta son derece ihtiyatlı oldu. Bu sırada çok partili siyasal sisteme karşı olduğu konusunda pek kuşku olmasa da² bölünmenin ortaya çıkmasından sonra, oldukça uzlaşmacı bir yol izlediği görülüyordu. Bir

1 Ergün Aybars, (2006) *İstiklâl Mahkemeleri*, Ankara: Zeus Kitapevi, 164.

2 Eylül' deki Trabzon ve Samsun konuşmaları bunu açıkça ortaya koyuyordu. Bu konuda bkz. Erik Jan Zürcher, (1992) *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 159,160, 161. , Muhittin Gül, *Atatürk' ün Yurt Gezileri' nin Kamuoyu Oluşturmadaki rolü*, Erişim Tarihi, 30/11/13, <http://www.aku.edu.tr/aku/dosyayonetimi/sosyalbilens/dergi/VIII3/mgul.pdf>.

muhalefet partisinin kurulmasını zor kullanarak engellememişti. Tersine, TpCF delegeleri tescil için hükümete başvurduklarında son derece uygar bir muamele görmüşlerdi.³

2. Fırkanın Kuruluşu

Halk Fırkası'nın Mustafa Kemal ve İsmet Bey' in önderliğindeki köktenci kanadı, 1924 kışı ve ilkbaharı boyunca, Cumhuriyet' in ilan edilme şekline karşı çıkmış olan Hüseyin Rauf'un önderliğindeki oldukça küçük ılımlılar grubuna yönelik baskıyı artırdı. Halk Fırkası içerisinde süren muhalefet gitgide daha güçlenmiş ve yaz sonlarında, azlığın ayrı bir muhalefet partisi kurmaktan başka bir seçeneği kalmadığı belli olmuştu. Hükümetin, Yunanistan'dan gelen Müslümanları, Rumların terk etmek zorunda kaldığı taşınmazlarına yerleştirme şekline⁴dair bir tartışma, bölünmenin kesinleşmesine neden oldu. Meclisteki hararetli bir tartışmanın ardından İsmet Paşa güvenoyu isteyip kolayca kazanınca Hüseyin Rauf Bey' in çevresindeki 32 milletvekili partiden ayrıldı.⁵ Bu kopuş, muhalefetin oluşacağına dair ilk sinyalleri vermekteydi.

Milli Mücadele dönemi, aynı zamanda Türk Siyasi Hayat'ında yeniden yapılanma sürecinin de başlangıcı oldu. 1921 Anayasası iç savaş ve Kurtuluş Savaşı günlerinde pratik zorlukları karşılamak üzere yapılmış bir anayasaydı. Daha siyasi düzenin tam bir tanımlaması yapılmamıştı. Saltanat ve halifelik kaldırıldıktan, Cumhuriyet kurulduktan sonra artık daha ayrıntılı bir anayasa yapmak gerekiyordu. Yapılan anayasa 1921 dizgesindeki güçler birliği anlayışını bir ölçüde sürdürmektedir. Meclis, hükümeti ya da bir bakanı her zaman düşürebilir. Meclisin dört yıllık süre tamamlanmadan dağıtılması yetkisi yalnızca meclisin kendisine verilmiştir. Temel hak ve özgürlükler tanınmıştır ama bunların yasayla düzenleneceği belirtilmemiştir. (Sosyal haklara yer verilmemiştir) Fakat yasaların Anayasa'ya uygunluğunu denetleyecek TBMM dışında bir organ yani bir anayasa mahkemesi yoktur. En ilginç yönlerden biri, Anayasa'nın ilk tasarısında yer alan, Cumhurbaşkanlığı süresini yedi yıl yapan, ona TBMM'yi dağıtma ve başkomutanlık yetkilerini veren hükümetlerin meclis tarafından kabul edilmemesidir. TBMM her genel seçimden sonra (dört yılda bir) yeni bir cumhurbaşkanı seçer ve başkomutanlık TBMM'nin elindedir. Atatürk ısrar etseydi cumhurbaşkanlığı ilk tasarısındaki gibi düzenlenebilirdi. Anlaşılan, Atatürk'ün böyle bir ısrarı olmamıştır. Anayasa 20 Nisan 1924'te kabul edildi.⁶ Bu Anayasa'nın kabul edilmesinden sonra Büyük Millet Meclisi'ndeki nispi birlik hali bozularak meclis muhafazakâr ve yenilikçiler olmak üzere ikiye ayrıldı.

Yeni Anayasa çok partili bir siyasi yaşama olanak veriyordu. Nitekim gidişattan hoş-

3 Erik Jan Zürcher, (1992), *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 83.

4 Bu olay o dönemde geniş çaplı yolsuzluklara yol açmıştı. Bu konuda bkz. Renee Hirschon, (2000), *Mücadele Çocukları*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

5 Erik Jan Zürcher, (2010) *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 250.

6 T. Düstür, c26, 170., Resmi Gazete 15/1/1945-5905, Kanun No Kanun Tarihi 4695 10/1/1945, <http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa24.htm>, 03/12/13., Sina Akşin, (2011), *Kısa Türkiye Tarihi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 193.

nut olmayanlar bu olanaktan yararlanmak istediler. Bunların başında Atatürk dışında Amasya Askeri Örgütü'nün üyeleri yani Karabekir, Rauf, Refet, Ali Fuat vardı. Rauf ve Refet tutucuydular. Karabekir ve Ali Fuat o denli tutucu değillerdi, ama yine de Atatürk'ün fazla ileri gittiğini düşünüyorlardı. Muhtemelen hepsi bir zaman örgütte, Milli Mücadele'de ağırlık sahibi oldukları günleri özlüyor ve şimdi kendilerini dışlanmış hissediyorlardı. Lozan'ın imzasının hemen ardından Rauf, kızgın olarak başvekâletten ayrılmıştı.⁷ Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Karabekir I. Ordu müfettişliği, Ali Fuat II. Ordu müfettişliği görevlerine getirilmişlerdi. Kolordu komutanları gibi, aynı zamanda milletvekilliği yapıyorlardı.⁸

26 Ekim'de Karabekir, 30'unda Ali Fuat müfettişlik görevlerinden istifa ettiler. Atatürk, kendisine karşı bir hareket başladığını anlayınca, orduyu siyasetten ayırmak istedi. Bunun için yedi kolordu komutanına başvurarak, milletvekilliğinden istifa etmelerini şahsen rica etti. Beş'i onun arzusuna uydu, iki'si milletvekilliğini yeğledi. Sonra bu ikisinden biri orduya döndü. Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın bu isteğine karşı olan ihtilaf, siyasal alandaki çatışmayı gösterdiği gibi, aynı zamanda siyasal çatışmanın büyük ölçüde ordu mensubu kişiler arasında meydana geldiğini gösteriyordu. Dolayısıyla Milli Mücadelenin önder kadrosu içinde meydana gelen bu siyasal anlaşmazlık, sonuçta ordu komutanları arasında meydana gelen bir anlaşmazlık olarak belirginleşiyordu.⁹ Hükümete muhalif olan grup, gücünü büyük ölçüde ordu içinde olmaktan alıyordu. Dolayısıyla muhalefet ordu içinde çalışmış, orduyu kendi yanına çektiğini düşündükten sonra da, bu aşamada Meclis'te hükümetin karşısında yer almak üzere harekete geçmişti. Mustafa Kemal Paşa'nın ve hükümetin görüşü bu yöneydi.¹⁰ TBMM, askeri görevlerini devir ve teslim etmediklerini ileri sürerek, Karabekir ve Ali Fuat'ı kabul etmedi. Onları, dönüp devir teslim yapmak zorunda bıraktı.¹¹

Milli Mücadele'nin kazanılmasının hemen akabinde toplumu yeniden yapılandıran inkılâplara başlandı. Kasım 1922'de saltanat kaldırıldı. Bunu 29 Ekim 1923'te Cumhuriyetin ilanı izledi.¹² Halifelik kaldırıldığı gün olan 3 Mart 1924 tarihinde Diyanet İşleri Başkanlığı, Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Genel Kurmay Başkanlığı da kuruldu.¹³

7 Rauf Orbay'ın bu tepkisin sebebi, Lozan' da kendisine Türkiye'yi temsil olanağının verilmemesi ve Yunan Tazminatı konusunda görüşünün alınmamış olmasıdır. Bu konuda bkz. Rauf Orbay, (2010), *Siyasi Hatıralar*, İstanbul: Örgün Yayınevi.

8 Sina Akşin, *a.g.e.*, 194.

9 Mustafa Kemal, aradan üç yıl geçtikten sonra bu olayı, Nutuk' ta "Paşalar Komplosu" olarak anlatacaktır.

10 Sina Akşin, Koçak, C., Özdemir, H., Boratav, K., ve diğerleri, *Yakınçağ Türkiye Tarihi 1908-1980*, İstanbul: Milliyet Kitaplığı, , 139.

11 Sina Akşin, (2011), *Kısa Türkiye Tarihi.*, 194. , Nitekim bu olay üzerine Kâzım Karabekir Paşa, 1 Kasım 1924 tarihli bir yazı ile Meclis Başkanlığı'na başvurarak, Milli Savunma Bakanlığı'nın, kendisinin Meclis'e katılmasını yasakladığından şikâyet etti. Bu konuda bkz. <http://atam.gov.tr/komplo-duzenleyenlerin-meclise-ve-kamuoyunakarsi-ordu-ile-yapmak-istedikleri-blof-ortaya-cikarildi/#webdunplayer>. Erişim Tarihi, 16/11/2013.

12 T.B.M.M., Zabıt Ceridesi, c3, d2, Ankara: TBMM Matbaası, 90.

13 T.B.M.M., Zabıt Ceridesi, (1970), c7, d2, Ankara: TBMM Matbaası, 34., Mahmut Akkor, (2012), "Dini Bir

Halifeliğin kaldırılmasına karşı çıkanlar, bunu başaramayacaklarını anlayınca, Mustafa Kemal'e, halife olmasını önerdilerse de sert bir şekilde reddedildi.¹⁴ Halifeliğin kaldırılması mecliste ve kamuoyunda çok sesli bir şekilde tenkitlere uğramıştır. Bu noktada öne çıkan isimlerden birisi de Rauf Orbay'dır ki kendisi gerek Cumhuriyetin ilanı sırasında ve gerekse hilafetin kaldırılması esnasında gösterdiği muhalefet ile en azından Cumhuriyet karşıtı ve hilafetçi bir siyasi kişilik olarak tanınmıştı. Nitekim Atatürk' de 1927 yılının sonbaharında Nutuk'ta Orbay'ı bu şekilde tanımlamış ve yine Nutuk'ta en çok ve en sert eleştirdiği kişi yine Orbay olmuştu. Orbay'ın bu çerçevede hilafet meselesinde aktif rol alabileceği endişesinin Ankara'da yer ettiği görülüyordu.¹⁵ Doğal olarak Büyük Millet Meclisi'nin kuruluşundan itibaren siyasi alanda cereyan eden hızlı değişimler tepkileri de beraberinde getirdi ve muhalefet hiç eksik olmadı. Ancak icraata geçilmesine henüz vardı.

Siyasi otoritenin tek merkezi olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde üyelerin hemen hemen tamamı Halk Fırkasının üyesi olsalar bile bu henüz meclisin ve partinin türdeş bir siyasal topluluk olduğunu göstermiyordu. Tam aksine gerek mecliste ve gerekse partide önemli anlaşmazlıklar vardı.¹⁶ Özellikle de Mustafa Kemal ve arkadaşlarının Türk toplumu çağdaştırma yönünde sürekli bir devrim hareketi başlatmaları ve bunda da başarı kazanmaları bazı çevrelerde panik yaratmıştır. Baştan beri var olan düşünce ayrılıkları iyice belirginleşmeye başlamıştır. 1924 yılı sonbaharında hükümete ve özellikle Başvekil İsmet Paşa'ya muhalefet yoğunlaşmıştır. Bazı yazarlar bu muhalefetin gerçekte Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya yönelik olduğunu ileri sürmektedir.¹⁷

Fakat bu görüş fazla dikkate alınmamalıdır. Çünkü Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşunda şahsi kıskançlıklar, rekabetler veya geçimsizlikler gibi basit sebeplere bağlamak çok üstün körü bir şeydir.¹⁸ Böyle bir yorum muhalif kanadın oluşması süreci ile alakalı hiçbir şey öğretmediği gibi Fırka'nın kuruluş gayesi ile ilgili olarak yanlış bir bilgilendirme olur.

Mustafa Kemal Paşa'nın CHF içinde, Meclis'te ve hükümette (daha da çok tüm siyasal hayatta ve toplum üzerinde) artan siyasal otoritesinin sonunda bir "tek adam" yaratacağı endişesi içinde olan muhalif grup, böyle bir eğilimi dizginlemek istiyordu. Ayrıca, Mustafa Kemal Paşa'nın yakın bir gelecekte yapmayı düşündüğü ve planladığı önemli siyasal, sosyal ve toplumsal değişimleri bilen ya da sezen muhalif grup, bu tür köktenci hareketlere karşı da tavır alıyordu. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde daha önce kurul-

Müessenin Sonu: Halifeliğin İlgası, End of Institution of a Religious: The Abolition of the Caliphate", *History Studies International Journal Of History*, 4/1, Samsun&USA, 24, 25.

14 Ergün Aybars, *a.g.e.*, 162.

15 Cemil Koçak, (2011), *Tek Parti Döneminde Muhalif Sesler*, İstanbul: İletişim Yayınları, 22,23.

16 Sina Akşin, Koçak,C., Özdemir, H., Boratav, K., ve diğerleri, *a.g.e.*, 138.

17 Mehmet Kabasakal, (1991), *Türkiye'de Siyasi Parti Örgütlenmesi (1908-1960)*, İstanbul: Tekin Yayınevi, 113.

18 Fatih Rıfki Atay, (1969), Çankaya, İstanbul:, 395-396.

muş, fakat Meclis'in ikinci döneminde pek az oranda varlık gösterebilmiş olan ikinci grubun siyasal görüşleri dikkate alınacak olursa, yeniden doğmakta olan örgütlü siyasal muhalefetin aynı geleneğin devamı olarak benzer siyasal görüşler taşıdığı kendiliğinden anlaşılacaktır. Yeniden doğan örgütlü muhalefet hareketi, bir bakıma ikinci grubun yeni dönemde ve yeni koşullar altında filiz vermesi olarak da yorumlanabilir.¹⁹

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasıyla ilgili ilk duyumlar 6 Ekim 1924 tarihli bir gazetede Rauf (Orbay) ve İsmail Canbolat Beylerle, Refet (Bele) Paşa'nın çerçevesinde yeni bir parti kurulacağı haberi çıktı.²⁰ Asıl fırkanın şöhreti kurucuları ve idarecilerinden gelir. Bunlar milli mücadelede Mustafa Kemal Paşa'yla birlikte olmuş ve en azından onun kadar tanınmış ve halk tarafından sevilmiş asker ve sivil liderlerdir. Eski başbakanlardan H. Rauf (Orbay) ordu komutanları Müfettiş Kazım (Karabekir), Ali Fuat (Cebesoy), Refet (Bele) ve Cafer Tayyar (Eğilmez) Paşalar ile sivillerden Doktor Adnan (Adıvar), Bekir Sami (Kunduh) gibi zamanında sözü geçen ve etkileri olan şahsiyetlerdi.²¹

Ali Fuat Cebesoy, hatıralarında Fırka'nın kuruluşu sürecini şöyle ifade ediyor: Fırkanın programını ve nizamnamesini bir an evvel tamamlayarak beyannamesini hükümete vermek ve fırkayı resmen açıklamak istemiştik. Beni müttefikken Fırka umumi kâtibi seçimler, program ve nizamnamenin müzakereleri reisliğim altında devam etmişti. 17 Kasım'a kadar her şey tamamlandı.²² Sonuçta Cumhuriyetin ilanından kısa bir süre sonra 17 Kasım 1924'te Halk Fırkasına karşı olanlar Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını kurdular.²³

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, hem muhalif kamuoyu hem de muhalif İstanbul basını tarafından destek görünürken Türkiye'nin ilk muhalefet partisi olması nedeniyle rejime karşı bir tehdit olarak algılandı.²⁴

Yeni Parti, beyannamesini ve programını yayınladığında, Batı Avrupa'ya has liberal nitelikte bir parti olduğu belli oldu. Çoğunluk partisi gibi laik ve milliyetçi politikarlardan yanaydı, ancak onun köktenci, merkezîyetçi ve otoriter eğilimlerine açıkça karşı çıkıyordu. Bunun yerine, adem-i merkezîyetçiliği, güçler ayrımını ve devrimci değişimi savunuyordu. Dış borçlanmayı gerekli sayan daha liberal bir ekonomi politikasına da sahipti. Şurası açık ki ülkenin birçok yerindeki, özellikle muhafazakâr Doğuda, İstanbul'da ve iskân

19 Sina Akşin, Koçak, C., Özdemir, H., Boratav, K., ve diğerleri, *a.g.e.*, 140.

20 Saime, Yüceer, (2002), "Cumhuriyet Dönemi Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde İlk Girişim: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, *Türkler*, CİLT (XVI), ed: Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 534-545, 535.

21 Ahmet Yeşil, (2002), "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının Siyasi Kimliği", *Türkler*, CİLT (XVI). Ed: Hasan Celal Güzel – Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 546-551, 546.

22 Ali Fuat Cebesoy, (1960), *Siyasi Hatıralar (II. Kısım)*, İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları, 111.

23 Özer Ozankaya, (1995), *Cumhuriyet Çınarı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 350.

24 Esra Elmas, D.Kurban, *The Case of Turkey*, Erişim Tarihi, 3/12/13, <http://www.mediadem.eliamep.gr/wp-content/uploads/2010/05/BIR1.pdf#page=412>.

sorunlarının yoğun olduğu İzmir civarı gibi bölgelerdeki hava, bir muhalefet partisinin kuruluşuna yardımcı oldu. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın lider takımı tehlikeyi kavrayıp karşı önlemler aldı. Meclis'teki parti içerisinde disiplin sıkılaştırıldı²⁵ ve bir grup Doğulu muhafazakâr milletvekiliyle uzlaşmaya varıldı. En önemlisi, Rauf Bey'le Lozan'dan beri köklü bir kişisel düşmanlığı bulunan ve sözünü sakınmaz bir köktenci gözüyle bakılan İsmet Bey'in yerine, 22 Kasım 1924'te çok daha uzlaşmacı olan Ali Fethi (Okyar) getirildi.²⁶ Bu önlemlerle, Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan kitlesel kopuşların önüne geçildi. Bununla beraber, uzlaşmacı çizgi ancak geçici bir önlem olmuştu. Dâhiliye Vekili Recep Peker'in güdümünde olan katı çizgideki bazı kişiler gözetmen olarak kabineye sokuldu ve 1925 yılı başlarında köktenci kanat, İstanbul'da ve Doğuda giderek halka dayalı bir örgütlenmeyi harekete geçiren muhalefetle başa çıkması için Ali Fethi'ye daha fazla yüklenmeye başladı. Ali Fethi bir süre bu baskıya karşı koyduysa da dış ve iç olaylar köktenci kanada şans tanıyordu.²⁷

Parti ayrıca Cumhuriyet'in aleyhinde olduğuna ve gericiliğe meylettğine iddiaları çürütmek için adını "Terakkiperver Cumhuriyet Partisi" diye ekledi.²⁸ Partinin programı 58 maddeden mürekkepti. Dâhilî, İktisadî, Malî, İçtimaî, Siyaset fasıllarına ayrılmıştı. Burada deniliyordu ki: "Türkiye devleti, halkın hâkimiyetine müstenit bir Cumhuriyettir. Hürriyetperverlik, yani Liberalizm, halkın hâkimiyeti, yani demokrasi, firkanın esas mesleğidir. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu milletin sarîh vekâlet alınmadıkça tadil edilmeyecektir."²⁹ Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın idare heyeti de şöyleydi:

Başkan: Kazım Karabekir, İkinci Başkan: Adnan (Adıvar) ve Rauf (Orbay), Umumi Kâtip: Ali Fuat Cebesoy, Azalar: Rüştü Paşa (Erzurum), İsmail Canbolat (İstanbul), Sabit (Erzincan), Muhtar (Trabzon), Şükrü (İzmir), Necati (Bursa), Faik (Ordu).³⁰

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası dönemin muhalefetini canlandıran bir parti haline dönüşmüştür. Yapılan muhalefet legal bir şekilde sistemin (rejim) el verdiği ölçüde muhalefetini yapmaya çalışmıştır. Bu dönemde doğan muhalefetin illegal yollardan bir arayış içine girmeyip, sistemin istediği biçiminde örgütlenmesi elbette sevindiricidir. Fakat Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın bu programı ve iddialarıyla nasıl bir siyasi çizgi sergilediği, firkanın fikir ve yaklaşımlarını ömrü kısa olmasına rağmen iktidarın izin verdiği ölçüde hayata geçirmesi üzüntü vericidir.³¹ Bunu da dönemin şartlarına göre değerlendirmek lazımdır.

25 Milletvekilleri mecliste, grubun kapalı oturumunda alınan çoğunluk kararına göre oy vermekle yükümlüydüler.

26 T.B.M.M., Zabıt Ceridesi, (1975), c10, d2, Ankara: TBMM Matbaası 375.

27 Erik Jan Zürcher, *a.g.e.*, 250,251.

28 Ahmet Emin Yalman, (1997), *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, İstanbul: Pera Turizm Yayınları, 975.

29 Ali Fuat Cebesoy, *a.g.e.*, 113.

30 Saime Yüceer, *a.g.m.*, 536.

31 Ahmet Yeşil, *a.g.m.*, 550.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ilk muhalefet partisini oluşturmuş ve Halk Fırkası mensuplarına göre iki büyük sakıncaya sebep olmuştur. İlk olarak, partiyi kuranlar Halk Partisi'nin de dayandığı kadrolardan geliyordu. Memur ve eski subaylar çoğunlukta idi. Milli devletin yerleşmediği, milli tamlamanın siyasi yönünde gerçekleştirilmediği bir dönemde milliyetçi kadro içinde bölünmeler rejimi tehlikeye düşürebilirdi.

3. TpCF'nin Diğer Fırkalarla Mukayesesi

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasından evvel memlekette İttihat ve Terakki, Hürriyet ve İtilaf, ve Halk Fırkaları teşekkül etmişti. İyice tetkik edilince üçüncü de sarih bir kanaate dayanmadığı birer inhisar grubundan başka bir şey olmadığı görülür. İttihat ve Terakkinin hiçbir hususi rengi yoktu. Fikir ve içtihat itibariyle bugün sağa, yarın sola gider, bugün İslam ittihadına yarın Koyu Turancılığa taraftar olurdu. Hakiki gaye küçük bir grubu hükümet sandalyelerinde veya merkez-i umumide inhisar şekliyle hâkim bulunduraktan ibaretti. Nitekim yönetim sisteminde en çok eleştirdiği durum olan baskı rejimini, kendi iktidarı döneminde daha fazla hissettirmiştir. Mamafih İttihat ve Terakki'nin vatanperverliği vardı.³²

Hürriyet ve İtilaf, Şahsi memnuniyetsizliği Türk heyeti içtimaiyesine düşmanlık derecesine çıkaranlardan mürekkep büsbütün menfi bir gurupta bir taraftan gayr-i Müslimler, diğer taraftan en koyu mürteciler arasında istinatgâh arıyordu. Halk Fırkası'na bakılınca umumi umdelerden başka hiçbir programı olmayan bir teşekküldü. Herkes için kabulü tabii olan bazı esaslı umdelere fırka programı demeye imkân yoktu. Nitekim Partiye giriş şartları nizamnamede aynen şu şekildedir:

Yirmi iki yaşını bitiren,

Ağır hapis veya şeref ve haysiyet kırıcı bir suç yüzünden hapis cezasıyla mahkûm olmamış bulunan ve hacir altında olmayan,

Halkça kötü tanınmamış olan,

Türkçe konuşan, Türk kültürü ile yoğrulmuş ve partinin bütün umdelerini benimsemiş olan her Türk Cumhuriyet Halk Partisine girebilir.³³

Fırkanın kapıları hususi kanaati ne olursa olsun, her vatandaşa açıktı. Fırkaya en ziyade şahsi menfaat uman bir kesim hâkim olmuştu. Bunlar arasında şüphesiz birçok şayan-ı hürmet vatandaşlar da vardı. Bu gibi işin içinde bulunursak belki daha müessir bir salâh amili oluruz tarzında bir nokta-i nazar takip etmişlerdi. Tamamıyla müstakil kanaat sahipleri de son saniyeye kadar fırka çerçevesi dâhilinde kalarak belki ahenk ve istikrarı tesis

³² Cemal Kutay, (1980), *Türkiye Tarihi (İstiklâl ve Hürriyet Mücadeleleri)*, XIX, İstanbul: Alioğlu Yayınları, 117.

³³ C.H.P. Nizamnamesi, (1939), Ankara: Ulus Basımevi, 4.

yoluna meyil gösterilir diye beklemişlerdi.³⁴

Yeni doğan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası nüfuz yarısı şeklinde bir siyasi mücadelede girişmekten çekinmişti. Son bir iki sene zarfında mahdut bir zeminde olsun, devam eden fikir münakaşaları neticesinde tavazzuh eden salim cereyanları tespit ederek bunların fiil haline inkılâbına çalışmayı iş edinmişti. Kanaatten fedakârlık ederek, adaletçe kuvvetli olmaya çalışmak, sağlam kanaat ve seciye sahiplerini hakiki teceddüt ve hâkimiyet-i milliyeye bayrağı altında toplanmaktan ibaret olmuştu.³⁵

Bu Fırkanın beyanname vâzîyeti iyi bir suretle teşhir etmekteydi. Umum-i efkâra karşı pek kati taahhütlere girişilmişti. Dar fırkacılık zihniyetten, ihtiras tahakkümlerden nefret, milli birliğe taraftarlık, şahsi kabiliyetleri söndüren ve memlekette imansız bir midencilığe yol açan intisap ve himaye sistemlerine aleyhtarlık en hakiki şekliyle milli hâkimiyeti terakkiyi tekâmülü iltizam, maksadın istihsalı hususunda meşru ve kanuni vasıtalar haricine çıkılmayacağını temin, mahalli hayatta halkın nüfuz ve inkişafını terviç gibi esaslar üzerine hazırlanmıştı ki, bunların her idrak sahibince tabii ve şayan-ı arzı görülmesine imkan yoktu.³⁶

İki fırka arasında başlıca farklar şunlardı: Yeni fırka halkçılığa daha mütemayıldı. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın ise alenidir. Avrupa'da fırka içtimaları alenidir. Demokrasinin en büyük düşmanı gizliliklidir. Yeni fırkada altı ihtisas komisyonu vardı. Halk fırkasında böyle bir şey yoktu. TPCF'nde Halk Fırkası'nda olduğu gibi grup nizamnamesi yoktu. Bunu fırka grubu yapacaktı.³⁷

Yeni fırka teşekkül edince, Gazi'nin alacağı vaziyete intizâren ilk defa olarak modern ve siyasi hayat başlayacak yahut eski bildiğimiz keyfî, şahıslarla kaim idare bütün zararlı akıbetleriyle baki kalacaktı. Gazi'nin partiler üstünde alacağı vaziyetle memleket görüntüsü bir gelişme imkanı bulacaktı.³⁸ Haddizatında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması sadece fırkayı kuranlar tarafından değil, meşru tarzda siyaset yapılacak bir ortam ve demokrasi özlemi içinde olanlar tarafından da memnuniyet ile karşılandı.

Nitekim Cumhuriyet Halk Fırkası'nın kabulünde ki en önemli âmil, başında ki ismin Mustafa Kemal olmasıdır. Mamafih Mustafa kemal' in bir partinin başında kaldığı takdirde, ister istemez şahsiyet muahezelerine sürüklenecek vatani rehber sıfatıyla haiz olduğu mevkii ve nüfuzu kaybedeceği aşikârdır.

Yeni fırkanın teşekkül etmesiyle siyasi hayatımızda esaslı bir vuzuh husulüne yol açmıştır. Meclis müzakerelerine hazırlanmış bir şekilde iştirak ederse küçük ekalliyet

34 Ali Fuat Cebesoy, *a.g.e.*, 115.

35 Cemal Kutay, *a.g.e.*, 116.

36 Ali Fuat Cebesoy, *a.g.e.*, 115.

37 Cemal Kutay, *a.g.e.*, 116.

38 Ali Fuat Cebesoy, *a.g.e.*, 116.

sıfatıyla bile meclis hayatında faydalı bir âmil olabilirdi. Gazinin Halk Fırkasından istifaya etmeyeceği, çok geçmeden taahhuk etmişti. Mamafih fırka umumi reisi vekâletini İsmet Paşa üzerine almıştı. 22 Kasım 1924 tarihine kadar Halk Fırkasından istifa edenlerin yekûnu otuziki'ye balığ olmuştu. Bunlardan dördü müstakil olduğundan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının mevcudu yirmisekiz idi.³⁹

Fırka programını tanzime karar veren Halk Fırkası mücadele vasıtalarını değiştirmeye başlamıştı. Şahsi hücumlar ayrılığın saiklerini şüpheli göstermek meylî kaım olmuştu. Bir taraftan bu suretle demagoji yaparak dünkü arkadaşlarını hürriyet ve Cumhuriyeti güya tehlikeye maruz bırakıldıklarını ilân ederken diğer taraftan “Cumhuriyet ve Hürriyetten zarar gören gayri memnunları etraflarında toplamak, dünkü inkılâp arkadaşlarıyla mücadeleye girişmek için fırka yapmak bir irtica hareketi değil midir?” tarzında memleket için çok zor olmayan şayiaları çıkarmaktan ve söylemekten çekinmemişlerdi.⁴⁰

4. Terakkiperver Cumhuriyet Fırka'sının Faaliyetleri

Terakkiperver Fırkanın kurulması Türk siyasi kanadında bir hareketlilik yaşatmaya başladı. Muhalefet partisinin kurulmasını istemeyen Cumhuriyet Halk Fırkası'nın radikallerinin mecliste bulunduğu gün Yeni Başvekil Fethi Bey kabineyi kurdu. Kabine şu şekilde teşekkül etti.⁴¹

Başvekil, Milli Müdafaa Vekili	: Ali Fethi Bey (Okyar)
Adliye Vekili	: Mahmut Esat Bey (İzmir)
Dâhiliye Vekili ve Mübadele Vekâleti Vekili	: Recep Bey (Peker)
Hariciye Vekili	: Şükrü Kaya Bey (Menteşe)
Maliye Vekili	: Mustafa Abdülhalik Bey (Renda)
Maarif Vekili	: Saraçoğlu Şükrü Bey
Ziraat Vekili	: Hasan Fehmi Bey (Gümüşhane)
Ticaret Vekili	: Ali Cenani Bey (Gaziantep)
Nafia Vekili	: Fevzi Bey (Diyarbakır)
Sihhiye ve Muaveneti İhtimaiye Vekili	: Dr. Mazhar Bey (Aydın). ⁴²

Hükümet değişikliği TıpCF'nin başarısı olarak görülüyordu. Bu nedenle parti, Fethi Bey hükümetine ittifak halinde güvenoyu verdi. Umumi Kâtip Ali Fuat Paşa güvenoyu vermelerinin nedenini “...Cumhuriyet idarelerinde mevkiî iktidara gelen hükümetler en sağlam ve en kuvvetli istinatgâhlarını milletin sinesinde aramalıdır. Biz yeni hükümetin fikri adaletle konum perverlikle memleketin

39 Cemal Kutay, *a.g.e.*, 118.

40 Ali Fuat Cebesoy, *a.g.e.*, 116.

41 Cemal Kutay, *a.g.e.*, 118.

42 Ali Fuat Cebesoy, *a.g.e.*, 117.

sinesinde yer tutmaya çalışmasını temenni ederiz.” Şeklinde dile getirdi. Bu açıklamadan rahatsız olan Fethi Bey “Türkiye idaresinde Büyük Millet Meclisi’nden başka istinatgâh yoktur...” diyerek tepki gösterdi.⁴³

Ali Fuat Paşa da: Evet milleti en başta temsil eden heyet, Büyük Millet Meclisidir. Fakat milletin, meclisi intihab ettikten sonra artık kendi işleriyle alakadar olamayacağını hiçbir hukukişinas iddia edemez.⁴⁴ Diğer taraftan partinin belki de en önemli faaliyetleri 1925’ te bütçe müzakerelerinde ortaya koyduğu muhalefetti. Bu alanda fikirlerini bildirmek suretiyle Cumhuriyet rejiminde bütçeye ilişkin tenkitlerde bulunmuş ilk muhalefet partisi olma özelliğini kazandı önemli bir işlevi yerine getirdi.⁴⁵ Siyasi hayatının kısa olması, yapmak istedikleri birçok icraattan kendilerini alkoymuştu.

5. Terakkiperver Fırkanın Kapatılması

Şeyh Said ayaklanması vesilesiyle çıkartılan Tahrir-i Sükûn kanunundan yararlanarak girilen sindirme eylemi içinde TBMM’de temsilcileri bulunan tek muhalefet partisinin de ortadan kaldırılacağı belliydi.⁴⁶ Hükümet tarafından başlatılan geniş çaplı soruşturmadan TPCF’de payını aldı.

2 Mart 1925’ te toplanan Cumhuriyet Halk Fırkası grubunda fırtınalar kopuyordu. Partinin radikal kanadını oluşturan Recep Peker, Ali Fethi Bey iktidarını isyan karşısında Pasif kalmasından dolayı sert bir şekilde eleştiriyordu.⁴⁷ Fethi Bey ise isyanın klasik bir eşkıya vakasından farklı olmadığını ve olağan üstü tedbirler alınmasına lüzum olmadığı yolunda beyanatta bulundu. Fethi Bey bölgede sıkıyönetimden sonra isyan mahallinin sükûta kavuşacağını söylüyor, lâkin Halk Fırkasının aşırı kanadındakiler isyanı bir karşıt ihtilal teşebbüsü olabilir, doğu illerinden Türkiye’nin başka yerlerine sıçrayarak rejimi devirmeyi hedef tutan bir hareket halini alabilirdi. Bu yüzden sıkı sert tedbirler alınmasını gerekli görüyorlardı.

Sıkıyönetimin yalnız isyan bölgesinde değil yurdun her yanında ilan edilmeli, İstanbul’u da kapsamalıydı.⁴⁸ Bu şartlar dâhilinde 2 Mart 1925 günü Cumhuriyet Halk Fırkası grup toplantısında Mustafa Kemal’ in de ağırlığını hükümet lehine koymasıyla Ali Fethi Bey 60’a karşı 94 oyla itimatsızlık beyanı ile azınlıkta ka-

43 Saime Yüceer, *a.g.m.*, 538.

44 Ali Fuat Cebesoy, *a.g.e.*, 120.

45 Saime Yüceer, *a.g.m.*, 538.

46 Mete Tunçay, (1981), *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Ankara: Yurt Yayınları, 146.

47 Baran Dural, (2002), *Atatürk’ün Liderlik Sırları*, İstanbul: Okumuş Adam Yayınları, 454.

48 Lond Kinross, (1996), *Atatürk (Bir Millet’in Yeniden Doğuşu)*, Çev: Ayhan Tezel, İstanbul: Sander Yayınları, 605.

larak istifaya zorlanmıştır.⁴⁹

Bunun üzerine Fethi Bey 3 Mart 1925 tarihinde başkanlıktan çekilmiştir.⁵⁰ Akabinde hükümeti kurma görevini Mustafa Kemal İsmet İnönü'ye vermiştir.⁵¹

Doğuda isyanın çıktığı ilk zamanlarda yeni hükümet ile muhalefet arasındaki gerginlik hızla tırmanıyordu. Doğuda sıkıyönetimin ilan edildiği bölgelerde çalışan İstiklâl Mahkemeleri'nce verilecek idam cezalarını meclisçe onaylanmaksızın yerine getirilmelerini sağlayacak bir yorum kararı istiyordu. Adalet komisyonu bu yorum tasarısı yerine kanun tasarısı hazırlanmıştı.⁵² Bu da gerginliği arttırdı. Kazım Karabekir Paşa çıkarılan bu kanun tasarısının çok ağır olduğunu ve hükümetin buna dayanarak muhalefeti susturacağını ve özgürce düşünecek bir merciin kalmayacağını savunmuştu. Bu kanunun arkasından Takrir-i Sükûn kanunu çıkmıştır.⁵³ Mustafa Kemal Paşa bu kanunla ilgili şöyle demişti: Takrir-i Sükûn yasasını ve İstiklâl Mahkemeleri'ni zorbalık aracı olarak kullanacağımız düşüncesini ortaya atanlar ve bu düşüncesini aşılamaaya çalışanlar oldu.

Elbette, zaman ve olaylar, bu tiksinti verici düşünceyi aşılmaya çalışanları utanmış duruma düşürmüştür. Biz alınan olağanüstü, ama yasaya uygun önlemleri hiçbir zaman ve hiçbir biçimde, yasa dışına çıkmak için araç olarak kullanmadık tersine ülkede dirlik ve düzenliği kurmak için uyguladık.⁵⁴

İsmet Paşa hükümeti bu kanunla birlikte sert önlemler almaya başladı. Terakkiperver Fırkaya da cephe aldı. Açıkça ispat edilememiş olmakla beraber İstiklâl Mahkemesi bu partiyi isyanla ilişkili bulmuştu.⁵⁵ Hükümet özellikle partini Urfa şubesi üzerinde yoğunlaşmış ve sonunda bu şubenin sorumlusu olan Emekli Kurmay Yarbay Fethi Beyi Şark İstiklâl Mahkemesi önüne çıkarmış ve beş yıl hapse mahkûm etmiştir. Mahkeme “Terakkiperver Fırka'nın genel şubelerini ayaklanmayı destekledikleri gerekçesiyle⁵⁶ 25 Mayıs 1925'te görev bölgesi içindeki partinin bütün şubelerini, kapatma kararı vermiştir.⁵⁷ Bu kapatmaların daha öncesinde Fethi Bey, Kazım Karabekir Paşa'ya fırkayı dağıtmasını söylemiş, fakat bir sonuç elde edememişti. Fethi Bey aslında Terakkiperver Fırkası'nın kapatılmasını istemiyordu. Oysa yeni kurulan hükümet ve Halk Fırkasını büyük çoğunluğu Fethi Bey gibi düşünmüyordu. Programın altıncı Maddesindeki “Parti, düşünceye

49 Cemal Kutay, a.g.e. 114.

50 T.B.M.M., Zabıt Ceridesi, (1976), c15, d2, Ankara: TBMM Matbaası, 102.

51 Şerafettin Turan, (2000), İsmet İnönü (Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği), Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Yayınları, 78.

52 Mahmut Goloğlu, (1972), *Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)*, Ankara: Goloğlu Yayınları, 224.

53 T.B.M.M., (1976)Zabıt Ceridesi, c15, d2, Ankara: TBMM Matbaası, 132.

54 Mustafa Kemal Atatürk, (1987), *Nutuk – Söylevi II*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1191.

55 Kemal H. Karpat, (2000), *Türk Demokrasi Tarihi (Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller)*, İstanbul: Alfa Yayınları, 60.

56 Emre Kongar, (1998), *21. Yüzyılda Türkiye*, İstanbul: Remzi Kitapevi, 139.

57 Mete Tunçay, a.g.e., 146.

ve dini inanışına inanmaktaydı. Partinin şiddet kanadındakiler ise, bu maddelerin Halk Fırkasını dinsizlikle suçlamak için koyduğunu düşünmekte ve bu nedenle de kızgınlık duymaktaydılar.⁵⁸

Fethi Bey'in firkanın kapanması teklifi ile alakalı olarak Kazım Karabekir İle yaptığı görüşmeyi, Kazım Karabekir aynen şöyle nakletmiştir:

23/Şubat/341 (1925) akşamı Başvekil Fethi Bey bizim fırka (Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası) reisleriyle görüşmek istediğini bildirdi. Ben, Rauf Bey, Adnan Bey, Cafer Tayyar Paşa Başvekâlet odasında Fethi Bey'e mülaki olduk. Fethi Bey vaziyeti şöyle bir izahla bir teklif yaptı: Nasturilerin tedibi sırasında iki alayda bazı zabitan ve efradın İngilizlere firar ettiği malumdur. Bilahare efradın avdetinde yapılan tahkikatta medhaldar olan ilk meclis azasından Bitlis' li Yusuf Ziya ve aşiret reislerinden Mutki' li Hacı Musa, Hesnan' lı Halid ve diğer Halid Beyler ve sair birkaç kişi tevkif olunmuştu. Hınıs' tan Bitlis' e celb olunurken Hesnan' lı Halid' in adamları jandarmalarımızı pusuya düşürerek Halid Bey' i firar ettirmişlerdi. Birkaç gün evvel Piran' lı Şeyh Said' in yanında firarilerden iki kişiyi jandarmalarımız bunları derdest ister. Şeyh Said vermez. Müsademe olur, Jandarmaları vururlar, iş büyür Şeyh Said Çapakçur ve Ilıca' yı işgal eder. Diyarbakir' de bulunan üçüncü ordu müfettişi Kazım Paşa hükümetin talebiyle Ilıca' ya bir süvari müfreze gönderir. Fakat müfreze kumandanı şehid olur. Müfreze dağılır. Diyarbakir' deki Süvari Fırkasını Piran' a göndermişti. Hacı Arif Bey kumandanı bu fırka Piran' ı işgal ve ussat ile müsademe ederek akşam Hani' ye geçerek fakat geceleyin Şeyh Said kuvvetleri tüfeklerine Kelam-ı kadim astıkları kelime-i şahadet getirdikleri halde hücum ederler. Fırka kumandanı bataryasını ve makineli tüfeklerini terk ile yüz elli kişi ile Piran istikametine kaçabilir.

Mesele gerçi Kürtlük cereyanı irtica şekil ve mahiyetindedir. Biz biraz evvel heyet-i vekile toplandık, Gazi Hazretleri de bulundular. Neticede sizinle görüşmeyi ve sizden firkanızın teşkilatı hariciyesini lağv etmenizi rica etmeye karar verdik.

Ben şu cevabı verdim: “Fethi Beyefendi... böyle mühim bir vak'a karşısında Heyet'i Vekile toplanıyor, Reis-i Cumhur geliyor, birçok şey konuşuluyor. Sonra muhalif fırka rüesası ile görüşmek isteniliyor. Ben bekliyordum ki bizimde vak'a hakkında fikrimiz ve dâhili şu tehlike karşısında elbirliğiyle çalışmaklığımız teklif olunacak. Kürtler hakkında şifahen ve tahriren mükerrer ikazıma kimse ehemmiyet vermedi. Bununla beraber ister Kürtlük ister irtica olsun firkamız beyannamesinde dahi ilan veçhile Hükümete yardım vazifemizdir. Fakat heyet-i vekile içtimanın neticesi böyle siyasi bir maksattan gayrimeşru bir tekliften ibaret kalması cidden şayanı teessürdür. Buna Reis-i Cumhur' un da inzımanı fikri şayanı hayrettir. Ben evvela size soruyorum, bu teklifin makul ve meşru bir şey olduğunu bizzat siz kabul ediyor musunuz? Bizim Kürtlük mıntikasında teşkilatı-

58 Saime Yüceer, *a.g.m.*, 540.

mız bile yoktur. Diğer teşkilatı lağvettiğimiz takdirde dahi hadiseyi fırkamıza yüklemek kolay olmaz mı? Bunun ne burada nede fırkamızda münakaşasına dahi tahammülümüz yoktur. Biz bu teklifi reddediyoruz. İsterse kuvvetiyle fırkamızı dağıtsın. Ben fırka reisi olmak sıfatıyla en evvel göğsümü istibdat süngüsüne karşı gererim. Fakat neticenin nerede olduğunun kestirmekte mümkün olmaz. Bizim teklifimiz şudur: Kürt ihtilâli Hükümet idaresizliği yüzünden çıkmış ve büyümüştür. Elbirliğiyle bu hususta bulunuruz ve Fırka şubelerine Kürt isyanına karşı Hükümetle birlikte aldığımızı, Hükümeti mahalliyelere yardım etmelerini tamim ederiz.

Fethi Bey: Mütalaalarınız doğrudur, Gazi Hazretlerine,

Netice: Gazi bizimle konuşmak istemiyor, Fırkanın lağvı müzakeremiz bu suretle bitti.⁵⁹ Bu konuşma vasıtasıyla anlaşılıyor ki Mustafa Kemal TpCF'yi kapatma fikrinde CHF'nin radikal kanadı ile hemfikirdir.

Velakin Fırka'nın kapanma hadisesi bu şekilde iken, bir dönem Turancı, bir dönem Komünist ve son döneminde ise Kemalist olan. Şevket Süreyya Aydemir, TpCF için: “Hülasa ikinci millet meclisinin ikinci çalışma yılında siyasi hayata atılan TpCF'ye ıstırapların ve hürriyetsizliklerin doğurduğu çocuk demektense vakitsiz doğan yasama kabiliyeti olmayan bir çocuk demek daha doğru olur.”⁶⁰ Demiştir.

Bu sürecin sonunda partinin programında bulunan “dini inançlara saygılı olma” hükmü 1924-1925 yılları Türkiye'si için son derece gerilimli bir ortam yaratacak özellikle Atatürk'ün gerçekleştirmek için büyük çabalar harcadığı çağdaşlaşma hareketlerini önleyecek nitelikteydi. Bu yüzden Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası 3 Haziran'da kapatıldı.⁶¹ 5 Haziran'da resmen açıklanan bu karar yayınlanan hükümet bildirisine göre şu gerekçelere dayanmaktaydı.

“Mütenevi tahrikâtın Ankara İstiklâl Mahkemesi'nde cereyan eden takibat ve muhakematı esnasında TpCF'nin İstanbul civarında vezaf-i resmiyesini derufte eden bazı eşhasın fırkanın programında mevcut efkâr ve itikâtı diniye ye hürmetkâr olma esasını tevsili efkâra ve tahrikat-ı irticakaraneye vesile ittihas ettikleri sabit olmuş ve fırkanın vazı hazırı hakkında hükümetin nazar-ı dikkatine celbe mütttefikin karar verdiğini natık mahkeme karar müdde-i umumilikten hükümete tebliğ olmuştur.”⁶²

Bildiriden partinin kapatılmasını asıl hedefinin irticai etkinlikler olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Parti esasen “Muhalefet denetimi olmaksızın bütün gücü mecliste toplanmasının sakıncalarını vurgulayan” ve bu durumun otoriter bir rejim riski doğurduğunu ifade eder bir düşünce tarzından hareketle kurulmuştu.

59 Kazım Karabekir, (2004), *Kürt Meselesi*, İstanbul: Emre Yayınları, 14, 15, 16.

60 Şevket Süreyya Aydemir, (1983), *Tek Adam Mustafa Kemal*, III, İstanbul: Remzi Kitapevi, 215.

61 Cemil Koçak, (1997), *Türkiye Tarihi (Çağdaş Türkiye 1908-1980)*, IV, İstanbul: Cem Yayınlan, 101.

62 Tank Zafer Tunaya, (1952), *Türkiye'de Siyasi Partiler*, İstanbul, 621.

Fakat bildirgede rejimi tehdit edecek gelişmelerden dolayı kapatılmıştır deniyordu. Nitekim İsmet İnönü anılarında şöyle diyor: “Terakkiperverin kuruluşu zamanında, memlekette bize karşı belirli ve körüklenmiş olan dini hissiyattan bilerek istifade etmek maksadı vardı.”⁶³

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın 17 Kasım 1924'te kurulmasıyla mecliste muhalefet kendisini kısa bir süre sonra göstermişti⁶⁴ ve Cumhuriyet tarihinde ilk defa çok partili hayata geçilmiş oluyordu. Böylece demokratik hayatın kaçınılmaz bir gereği de yerine getiriliyordu. Ancak bir fikir partisi hüviyetiyle Türk demokrasi hayatında yerini alan Terakkiperver Fırka, uzun ömürlü olmadı, yedi ay varlığını sürdürebildi. Terakkiperver'in kapatılması olayı, çok partili siyasetin kısa süreli varlığının kesin sonu oldu. 1921'de kapanmış olan Komünist Partisi ise 1925'te yasadışı ilan edildi.⁶⁵

1924 Anayasa'sında Fransız İhtilali'nin liberal ve bireyci fikirleri geniş boyutlarda temsil edilmekteydi.⁶⁶ Bu bağlamda anayasada kişi hak ve hürriyetleri de en geniş şekilde yer almaktaydı. Ancak parlamenter sistemde güçler birliği prensibi benimsenmişti. Bu sistemde yasama, yargı ve yürütmeden oluşan devlet güçleri Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde toplanmaktaydı. Bütün kuvvetlerin millet meclisinin elinde bulunması, hükümet üzerinde herhangi bir kontrol ya da denge yaratacak etkin kuvvetlerin mevcut olmayışı, insan hak ve hürriyetleriyle ilgili anayasa hükümlerinin uygulanmasını hükümetin inisiyatifine bırakıyordu. İşte bu çerçevede Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, ılımlı ve liberal bir alternatif olarak ortaya çıktı. Programında liberal ve özgürlükçü fikirler baskın bir şekilde yer almaktaydı. Bu haliyle parti değişime taraftar olmayanları memnun edecek bir görüntü sergilemiyordu. Ama bunun böyle olması ve liderlerin hassas davranması her türden muhalefetin Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası etrafında kümelenmesi engellemedi.

6. Sonuç

Yedi aylık kısa yaşamında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, disiplini yüksek olan Cumhuriyet Halk Fırkası mensupları kadar etkin olmadı. Ancak en önemli başarısı, Fırkanın kitle örgünü oluşturması oldu. Velakin bu noktada da Anadolu Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyet'lerini devralan Cumhuriyet Halk Fırkası'nın yüksek avantajı karşısında merkez ve taşra şubelerini genişletme çabasını veren bir parti olarak kapatıldı.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası gerçek anlamda bir muhalefetti. Çünkü suni bir fırka değil, bağımsız bir irade ile kuruldu. Tek liderli olmayıp kadro hareketine meyleden bir kimliği vardı. İddia edildiği gibi irticayı tahrik eden ve rejimi yıkma hareketlerinin

63 İsmet İnönü, (1995), *Hatıralar, II*, Haz.: Sabahattin Selek, Ankara: Bilgi Yayınları, 205-206.

64 Tevfik Çavdar, (1995), *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)*, Ankara: İmge Yayınları, 258.

65 Feroz Ahmad, (2011), *İhtilalden Kemalizme*, İstanbul: Kaynak yayınları, 161.

66 Saime Yüceer, *a.g.m.*, 542.

görüldüğü bir fırka olmadı. Aksine önceden muhafazakâr kimlikleri nedeniyle Cumhuriyet Halk Fırkasından ihraç edilen şahısları dahi bünyesine almamaya dikkat ediyordu.

Takrir-i Sükûn, Türkiye’de muhalefetin varlığını bir anlamda olanaksız hale getirdi. Fırkanın kapatılmasının ardından üyeleri Meclis’ te bir grup halinde kaldılar. İzledikleri siyasette belirgin bir şekilde dikkat çekmemelerine karşın, bağlantıları olmadığı halde İzmir Suikastı davasında başlayan muhalefet temizliğinde sanıklar arasında sayılmaları hasebi ile halen bir tehdit olarak algılanmaktaydılar. Nitekim aralarında ki isimlerden bazıları en az Mustafa Kemal kadar meşhur olan isimlerdi dolayısıyla olası bir seçimde halk tarafından desteklenme ihtimalleri vardı.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, günümüzde dahi parlamentoda çok sesliliğin sıkıntılı olmasına binaen, bundan seksen beş sene evvel çok partili bir hayatın başaramayacağına dair bir işaret olabilir miydi? Veyahut Meşrutiyetten bu yana muhalefet anlamında bir devamlılık olsaydı. Demokrasinin gelişimi tamamlanmış olur muydu? Cevap verilmesi çok zor olan bu soruların yanında ihtimal dâhilinde olan bir şey daha var ki oda; Şayet Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası girişimi başarılı olsaydı, belki bugün demokrasinin vazgeçilmez unsuru olan muhalefetin Türkiye’deki gelişimi tam anlamı ile tamamlanmış olurdu.

Türkiye’ de Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze kadar demokratik hayattan, çok partili siyasal düzenden zaman zaman vazgeçilmek zorunda kalınmıştır. Bu da ülkedeki siyasi olgunluğun Batı ölçülerine ulaşmadığının bir örneğidir. Batı demokrasisinin Plütarist, diyalogcu niteliklerine ulaşmak, bir denge mekanizmasına bağlıdır. Bu halkın iktidarı ile vatandaşın hürriyeti arasındaki denge mekanizmasıdır. Halka saygı, demokratik sistemin vazgeçilmez bir unsurudur. Dolayısıyla Türkiye’de arzu edilen demokrasinin milli bünyede kökleşip, halkın sahip çıkacağı bir konuma gelmesi ancak kitle psikolojisiyle hareket etmekten vazgeçip, hür iradesiyle yönetime ortak ve düşünebilen bir toplum olduğumuzda ulaşabilir olacaktır.

EK-1: TPCF'NİN KAPATILMASINA DAİR BAKANLAR KURULU (HEYET-İ VEKİLE) KARARI⁶⁷

Kararname

İcra Vekilleri Heyeti'nin 3.6.1341 tarihli içtimasında ber vech-i ati ittihaz olunmuştur. “Mütenevvi, tahrikâtın Ankara İstiklal Mahkemesinde cereyan eden takibat ve muhakematı esnasında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın İstanbul civarında vezaif-i resmîyesini deruhte eden bazı eshasın fırkanın programında mevcut “efkâr ve itikadât-ı diniyyeye hürmetkâr olmak” esasını tesvil-i efkâra ve tahrikat-ı irticakeraneye vesile ittihaz ettikleri sabit olmus ve fırkanın vaz'ı hazırı hakkında hükümetin nazar-ı dikkate celbe müttefiken karar verildiğini natik mahkeme kararı müdde-i umumilikten hükümete teblig olunmuştur. Diyarbakır İstiklal Mahkemesinin takibat ve muhakematı esnasında dahi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın resmi mümesillerinin fırka programında mevcut “efkâr ve itikadât-ı diniyyeye hürmetkâr olmak” esasını memleketi dinsizlikten kurtarmak iddiay-ı irticakeranamesine vasıta-i telkinat ittihaz ettikleri ve bu yüzden son irtica ve isyanın tezahüratı esnasında bir çok vahim hadisat vukua geldiği sabit olmuştur. Diyarbakır İstiklal Mahkemesi kendi daire-i kazası dâhilinde bulunan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası suabatını sedde karar verdiğini hükümete teblig eylemiştir. Mahkemelerde ve müllanasda cereyan eden bu ahvalden maada hükümetin ıtlama muhtelif vilayetlerden iblağ olunan malumat Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası mensuplarının programlarında mevcut esas-ı malumu dini siyasete alet addeden bir vasıta-i tesvil addetmeye çalıştıklarını göstermiştir. Zaten Ankara İstiklal Mahkemesinde cereyan eden muhakemat Vahidettin etrafında bulunan vatan hainlerinin Avrupa'da teskil ettikleri merkezlerde ve memleket dâhilinde Hürriyet ve İtilaf devrinden kalma erbab-ı fesattan merbut ve vası bir sebeke-i irtica tesisine çalışmak gibi tesebbüsat-ı izhar eylemiştir. Bu ahval tahtında dini siyasete alet ittihaz etmek gibi harekete karşı vatani siyaset etmek için kanun-u mahsus sadarıyla hükümetin takip edeceği veçheyi dahi göstermiştir.

67 Özgür Güvercin, (2007), *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Türk Siyasal Hayatındaki Yeri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu, 105.

Kaynakça

- T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, C3 d2, Ankara: TBMM Matbaası.
- T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, (1970), C7, d2. Ankara: TBMM Matbaası.
- T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, (1975), C10, d2. Ankara: TBMM Matbaası.
- T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, (1976), C15, d2. Ankara: TBMM Matbaası.
- T.DÜSTÜR**, c26, Resmi Gazete 15.1.1945-5905, Kanun No Kanun Tarihi 4695 10.1.1945, Erişim Tarihi, 3/12/13, <http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa24.htm>.
- AHMAD**, Feroz, (2011), *İttihatçılıktan Kemalizme*, İstanbul: Kaynak yayınları.
- AKKOR**, Mahmut, (2012), “Dini Bir Müessesenin Sonu: Halifeliğin İlgası, End of Institution of a Religious: The Abolition of the Caliphate”, *History Studies International Journal Of History*, 4/1, Samsun&USA.
- AKŞİN**, Sina, (2011), *Kısa Türkiye Tarihi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- AKŞİN**, Sina, (2000), Koçak, C., Özdemir, H., Boratav, K., ve diğerleri, *Yakınçağ Türkiye Tarihi 1908-1980*, İstanbul: Milliyet Kitaplığı.
- ATATÜRK**, Mustafa Kemal, (1987), *Nutuk-Söylev, II*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ATAY**, Falih Rıfkı, (1969), *Çankaya*, İstanbul.
- AYBARS**, Ergün, (2006), *İstiklâl Mahkemeleri*, Ankara: Zeus Kitapevi.
- AYDEMİR**, Şevket Süreyya, (1983), *Tek Adam Mustafa Kemal*, III, İstanbul: Remzi Kitapevi.
- CEBESOY**, Ali Fuat, (1960), *Siyasi Hatıralar (II. Kısım)*, İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları.
- C.H.P.** Nizamnamesi, (1939), Ankara: Ulus Basımevi.
- ÇAVDAR**, Tefik, (1995), *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)*, Ankara: İmge Yayınları.
- DURAL**, Baran, (2002), *Atatürk'ün Liderlik Sırları*, İstanbul: Okumuş Adam Yayınları.
- ELMAS**, Esra, D.Kurban, *The Case of Turkey*, Erişim Tarihi, 3/12/13, <http://www.mediadem.eliamep.gr/wp-content/uploads/2010/05/BIR1.pdf#pa>

ge=412.

GOLOĞLU, Mahmut, (1972), *Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)*, Ankara: Goloğlu Yayınları.

GÜVERCİN, Özgür, (2007), *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Türk Siyasal Hayatındaki Yeri*, Basılmamış Yüksek lisans Tezi, Bolu.

İNÖNÜ, İsmet, (1995), *Hatıralar II*, Haz: Sabahattin Selek, Ankara: Bilgi Yayınları.

KABASAKAL, Mehmet, (1991), *Türkiye'de Siyasi Parti Örgütlenmesi (1908-1960)*, İstanbul: Tekin Yayınevi.

KARPAT, Kemal, (2000), *Türk Demokrasi Tarihi (Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller)*, İstanbul: Alfa Yayınları.

KARABEKİR, Kazım, (2004), *Kürt Meselesi*, İstanbul: Emre Yayınları.

KİNROSS, Lond, (1996), *Atatürk (Bir Milletten Yeniden Doğuşu)*, Çev: Ayhan Tezel, İstanbul: Sander Yayınları.

KOÇAK, Cemil, (1997), *Türkiye Tarihi (Çağdaş Türkiye 1908-1980)*, IV, İstanbul: Cem Yayınları.

KOÇAK, Cemil, (2011), *Tek Parti Döneminde Muhalif Sesler*, İstanbul: İletişim Yayınları.

KONGAR, Emre, (1998), *21. Yüzyılda Türkiye*, İstanbul: Remzi Kitapevi.

KUTAY, Cemal, (1980), *Türkiye Tarihi (İstiklâl ve Hürriyet Mücadeleleri)*, XIX, İstanbul: Alioğlu Yayınları.

OZANKAYA, Özer, (1995), *Cumhuriyet Çınarı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

TUNAYA, Tarık Zafer, (1952), *Türkiye'de Siyasi Partiler*, İstanbul.

TUNÇAY, Mete, (1981), *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Ankara: Yurt Yayınları.

TURAN, Şerafettin, (2000), *İsmet İnönü (Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği)*, Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Yayınları.

YALMAN, Ahmet Emin, (1997), *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, İstanbul: Pera Turizm Yayınları.

YEŞİL, Ahmet, (2002), "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Siyasi Kimliği" Türkler, XVI. edt: Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara:

Yeni Türkiye Yayınları, 546-551.

YÜCEER, Saime, (2002), “Cumhuriyet Dönemi Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde İlk Girişim: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, *Türkler*, XVI, edt: Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 534-545.

ZÜRCHER, Erik Jan, (2010), *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları.

ZÜRCHER, Erik Jan, (1992), *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.